

FILOZOFICKÁ FAKULTA
UNIVERZITY KARLOVY
V PRAZE

Praha & EU: Investujeme do vaší budoucnosti
Evropský sociální fond

Přehled dějin evropského umění

Románské umění v severní Itálii

přednášející: Ing. Petr Macek, PhD.

Románské umění v severní Itálii

Úvod

Charakteristickým rysem pro Itálii (stejně jako pro Německo) byla značná rozdrobenost území. Tento obecně známý fakt se odrazil i ve vzniku řady škol a vyhraněných stylových linií. Střed apeninského poloostrova byl pod stálým vlivem všudypřítomné antiky, na samotném jihu se pozoruhodně kombinovaly místní vlivy s uměním islámským, byzantským a v neposlední řadě normanským.

Severní Itálie byla v poněkud odlišné situaci. Oblast určená Pádskou nížinou s přirozeným centrem v Miláně je osudově spojena s Langobardy – jedním z kmenů, které vyvrátili římskou říši a dali oblasti, kde se usadili současný název. Osobitý lombardský styl však měl značný dopad i mimo vlastní území. Jeho stopy můžeme nalézt v jižní Francii, pronikal dokonce až do Španělska. I ve střední Evropě tvoří jeden z místní tvorbu formujících vlivů.

Vliv na Evropu však nespočíval pouze v určitých charakteristických rysech (viz dále), ale v principu práce místních umělců, zejména stavitelů a částečně i malířů (freskařů). Tito „comaskové“ oblast ve značném počtu opouštěli a lokální výraz tak osobně šířili po velké části Evropy.

K severní Itálii bývá někdy připojována i Emilia Romagna, která vytváří určitý přechod, současně je však více ovlivněna lombardskou oblastí.

Zcela samostatnou oblastí jsou Benátky, které mají díky svému výlučnému postavení zcela jedinečný význam. Jedno z nestarších středověkých měst vzniklo po pádu římské říše v bažinatém území, kde si obyvatelé vytvořili nové útočiště. Jednalo se o neaktivnější obchodníky, kteří zde zachovali mnoho prvků zanikající antické společnosti. Základem jejich bohatství i významu byl dálkový obchod, zejména s Orientem. Výsledkem tohoto zaměření byl i značný vliv východního umění, byzantského a později i islámského, se kterým přicházeli Benátčané do bezprostředního a zejména opakovaného styku.

Lombardie

Ostatní pevninská část Veneta se výtvarně pojila více s předchozím územím – tedy zejména s Lombardií. Obecně lze architektonický typ sakrální stavby definovat jako tradičně podanou neklenutou baziliku většinou bez křížení, se samostatnou zvonící (kampanilou). Celková sestava volna pokračuje v raně křesťanských sestavách včetně použití átrií a modifikovaných nartexů.

Stěny těchto staveb jsou velice subtilní, protože nepočítají s klenutím. To nahrazuje anticky konstruovaný, do lodi otevřený krov s nízkým sklonem střešních rovin. Propojení lodí tvoří většinou subtilní arkády nesené mnohdy antických stech použitými, nebo jimi maximálně inspirovanými sloupy. Objevuje se ale i přímý překlad architrávového systému. Izolované zvonice vznikly s rozšířením zvonů, které se staly nutnou i reprezentativní součástí kostelů. Jejich zdivo (viz výše) nemohlo odolávat rázům vznikajícím při zvonění, a tak situaci musel vyřešit zcela samostatně stojící stavba. Příkladem takovýchto objektů může být například klášterní kostel v Pompono, stavěný v průběhu 9. až 11. století.

Objekty rovněž nebyly příliš výrazně plasticky zdobené. Většinou cihelné zdivo (nadále z drobnějších cihel antických rozměrů) bylo pokryto malbami, především ale mozaikami, které často popíraly skladebný princip architektury. Tento přístup lze spojovat s principy náležejícími nejen výchozím raně křesťanským stavbám, ale i východnímu Byzantskému umění, které se na sever Itálie markantně projevovalo. Uvedené vlivy Byzance se zde samozřejmě kombinovaly se starší raně křesťanskou tradicí. Naprosto rozhodující byla územně navazující oblast s centrem v Theodorichově Ravenně.

Uvedená tradiční podoba se však zejména v lombardské oblasti poněkud měnila. Pokud bychom se pokusili charakterizovat místní architekturu, lze říci, že vykazuje znaky, které byly v něčem bližší více Evropě, než jižněji položeným oblastem Itálie. Sloupové arkády vycházející ze starších raně křesťanských staveb byly nahrazovány logicky strukturovanými svazkovými sestavami, častěji se objevovala i kupole nad křížením. Rozhodující byla ale podoba zastropení. Do krovů otevřené lodě byly nahrazovány poměrně brzy klenbami, které zpětně ovlivnily podobu obvodových zdí. Používána byla v daleko větší míře žebrová klenba členící trojlodí často pomocí vázaného systému klenebních polí, jehož původ je hledán spíše ve Francii.

Takovouto stavbu představuje nejlépe chrám sv. Ambrože v Miláně, který však díky dlouhé době vzniku odpovídající 9. až 12. století (respektive několika podstatným proměnám) kombinuje více různých poloh. Vlastní bazilika má klenutý interiérový provedení plně dle výše uvedených zásad. Starší počátky stavby se odrazily v připojení rozměrného západního atria. Pozoruhodná je poloha věží, která kombinuje dvouvěžové schéma typické pro chrámy z jiných částí Evropy s vlivem samostatných zvoníc. Záměr postavit dvojici věží při západním průčelí ale kolidoval již s uvedeným atriem; navíc místní zvyklosti vyvolaly jejich velice volné, kompozičně v podstatě „nadbytečné“ připojení k vlastní stavbě, jejíž uzavřený obrys nečekaně rozšiřují.

Stěny těchto staveb byly často členěny většími lichými arkádami, což byla další motiv šířící se po Evropě. Jedním z lokalit pro šíření nejen románského, ale i dalších stylů je oblast s centrem v městě Como s chrámem S. Abbondino (z let 10217 – 1095), jehož věže ukončují boční lodi baziliky. Interiérový pětিলodí není klenutý, upozornit je nutno na dělicí sloupy. Ty jednak svým měnícím se měřítkem odpovídají zmenšujícím se dimenzím jednotlivých lodí a jejich krychlové hlavice mající dokonalý, téměř univerzální tvar.

U velkých chrámů bylo pro tuto oblast charakteristické kulíšovitě průčelí ukončené sumárním nízkým štítem, přesněji jeho dvěma stranám vycházejícím z antikou určeného sklonu navazující značně ploché sedlové střechy. Nejednalo se o klasický štít zejména proto, že zde často byla vynechána jeho základna (Pavia), případně nad oddělující římsou ještě pokračovalo svislé nároží (Verona).

Dekorace nebyla tak výrazná, jako v jižněji položených oblastech. Soustředila se na zdůraznění portálu (viz dále) a odlehčující drobné, symetricky stoupající arkády členící stěnu při ukončujícím štítu, případně v pásech ve středu průčelí. Výrazně však převažovala jeho nepřiliš výrazně strukturovaná plocha s lesenami a navazující obloučkovou římsou. Takto je řešeno průčelí katedrály v Pavii (San Michele, 1100 – 1160), či Parmě (sklonek 12. století). Naopak jižnější oblasti ovlivnily podobu průčelí, které se logicky členilo dle určující bazilikální dispozice, což dokládá např. katedrála S. Zeno Maggiore ve Veroně (1023 – 1035), či katedrála v Modeně (stavěna od roku 1099).

Uvedený popis dokládá, že hranice lombardské architektury nebyly a ani nemohly být zcela striktně vymezené. Uvedené stavby, zejména ty v oblasti Emilia Romagna, vyjadřují míšení více stylových poloh. Určitým mezistupněm může být i areál dómu v Pise, patrně nejvýraznější románský arch. soubor, náležející již plně do toskánského výtvarného prostředí.

Sochařská výzdoba nebyla tak výrazná, její podíl na exteriérech se soustřeďoval zejména na výstavné portály tvořící samostatnou předstupující jednotku. Jejich architekturu tvoří předsazená hmota vakené klenby ukončená nízkým štítem. Nesena je většinou poměrně subtilními sloupy, často ze symbolického důvodu osazených na lvích plastikách (viz portál katedrály ve Veroně, či Ferrare).

Sochařská výzdoba zde tvoří určitý doprovod, někdy je však výraznějším nositelem výsledného výrazu, což lze doložit na nedokončeném průčelí katedrály ve Fidenze z konce 12. století. Projevuje se zde ztrojení portálů i ikonologicky složitější výzdoba přecházející i na průčelní stěnu. Toto dílo navíc ukazuje několik výtvarných poloh, kdy velké starozákonní postavy nesou výrazné antikizující odkazy, kdežto další, především reliéfní plastika má rustikalizovaný výraz blízký řadě evropských staveb

Výrazněji se projevující antikizující motivy lze doložit zejména u „klasicky“ utvářených hlavic, které se ale zejména v okolí Benátek střídají se sumárními košovými tvary, náležejícími východořímskému okruhu. Jen ojediněle lze objevit konkrétnější vlivy z jiných evropských center, zejména pak z Francie (např. Lodi, hlavní portál se sochou Evy).

Ze světové architektury bývá zmiňován městský objekt Palazzo della Ragione v Miláně z první poloviny 13. století, včetně sochařské výzdoby s dominující monumentální jezdeckou sochou. Ta je umístěna do tektonicky vytvořené niky v jinak plochém sumárním cihelném průčelí členěném v přízemí jednoduchými půlkruhově sklenutými arkádami a v patře řadou skupin potrojných oken.

Benátky

Již v úvodu byla zmíněna jedinečnost Benátek a její architektury určené daleko bezprostřednějším vlivem Byzance. Právě z Benátek se tyto vlivy nejvíce šířily dále po Evropě (viz chrám Saint-Front v Perigeux, Francie, 11. stol.).

Chrám sv. Marka byl po starších stavebních aktivitách stavěn od poloviny 11. století a dokončen na počátku 13. století. Stavba hlavního benátského chrámu byla založena půdorysu rovnoramenného řeckého kříže. Jednotlivé jednotky s kupolemi na pendantivech byly od stěn odsazeny pomocí pasů valené klenby. Výrazným prvkem jsou na tyto pasy navazující pilíře, které lze pospat jako duté, spíše však jako sestavy čtveřic drobnějších vertikálních útvarů. Veškeré uvedené prvky lze odvodit od chrámů v Konstantinopoli. Návaznost není rozhodně nahodilá. Jedná se o jasnou politickou proklamaci zachycující jednak unikátní pozici Benátek zajišťujících „světový“ obchod a současně její samostatnost. Ta je podpořena právě tímto záměrně zvoleným typem architektury (přes veškeré vlivy Byzance na italskou tvorbu) podstatně odlišné od ostatních italských a v podstatě i všech dalších západoevropských center.

Prvotně byla tato cihelná monumentální stavba poměrně strohá. Brzy však získala skvělou mozaikovou výzdobu pokrývající proměny ve výrazu v několika stoletích této specifické techniky. Uvedené mozaiky navíc postupně zcela převážily nad architekturou. Zejména interiér je jejich mystickým leskem zcela určen. Tato výtvarná poloha dobře odpovídá i proměnám architektury. Antickou tradicí určené vztahy jsou zde nahrazeny skvělostí materiálu, vršením dekorativních prvků – to vše na úkor tektonikou podložené logiky.

Místní románský styl s řadou orientálních vstupů ovlivnil i podobu benátských paláců. V této době vzniklé koncepce byly zachovávány až do raného novověku. Z jen ojediněle zachovaných původních staveb je třeba zmínit částečně rekonstruovaný palác Bovolo ze 13. století.

Míšení stylových rovin v oblasti Veneta může doložit klášterní areál na ostrově Torcello nedaleko Benátek. Klášterní kostel z 11. stol., s monumentálním zobrazením Posledního soudu pokrývající západní stěnu střední lodi baziliky, zachovává tradiční starší typ neklenuté stavby odkazující na raně křesťanské umění. Naopak později připojená atypická centrální, kompletně klenutá stavba ze 12. století, zasvěcená sv. Fosce odkazuje základním hmotovým rozvržením na kostel San Vitale v Raveně.

Další významné románské školy v Itálii

Florencie- biskup Hildebrand, mramorové barevné obklady i traktování fasády po“římském způsobu“: S. Miniato al Monte (11-13. stol.), mozaika; baptisterium (zdobené mozaikami); Prato-Sv. Štěpán, 12. stol..

Pisa- námořní mocnost, Campo dei Miracoli, komplex postaven v letech 1063-1050. katedrála (1063, na počest vítězství nad Saracény u Sicílie?), pisánský arcibiskup-patriarcha jeruzalémský.

Řím- S. Maria in Trastevere (1148), S. Maria in Coesmedin (kol. 1200),předsíň-sv.Petr mozaiky

Sicílie a Apulie – Normani (1061 se zmocnili Sicílie)-směs islámského, normanského, byzantského a římského románského stylu. Palermo (Roger II., palácová kaple 1130-1143; katedrála, 1069-1190, arcibiskup Walter z Millu). Cefalu-katedrála, 1130, dokončili jí Hohenštaufové v letech 1180-1240; Monreale-katedrála, 1147-1182, král Vilém I.

Světská architektura – věžové domy, San Gimignano, městské paláce.

Literatura:

Rolf Toman (red.): Románské umění. Bratislava Slovart, 2005.

Dějiny architektury: Praha Odeon 1990.

Wolfgang Braunfels: Abendländische Klosterbaukunst. Köln DuMont, 1985.

José Pijoan: Dějiny umění 3, Praha Odeon, 1978.

Conant, K. J.: Carolinian and Romanesque Architecture, 800-1200. New York - Harmondsworth, 1974.

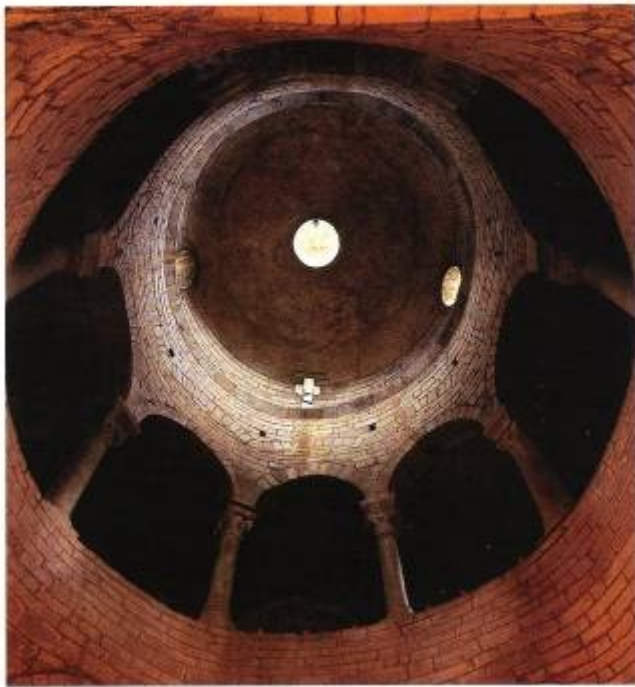
René Huyge (red.): Umění středověku. Umění a lidstvo. Praha Odeon 1969.

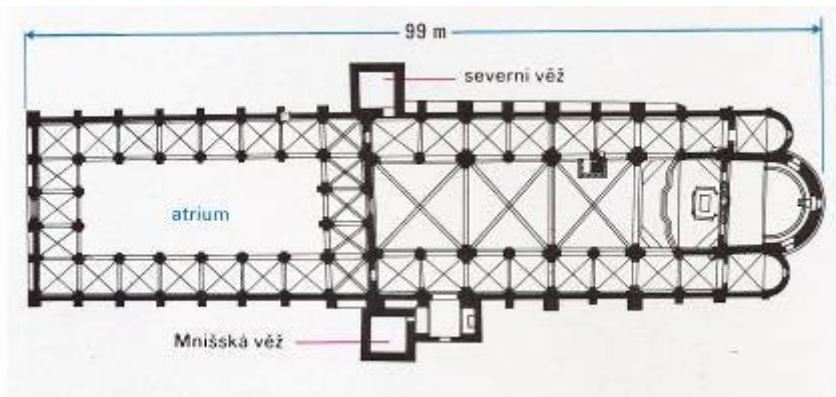
Pomposa, klášterní kostel,
9.-11.století

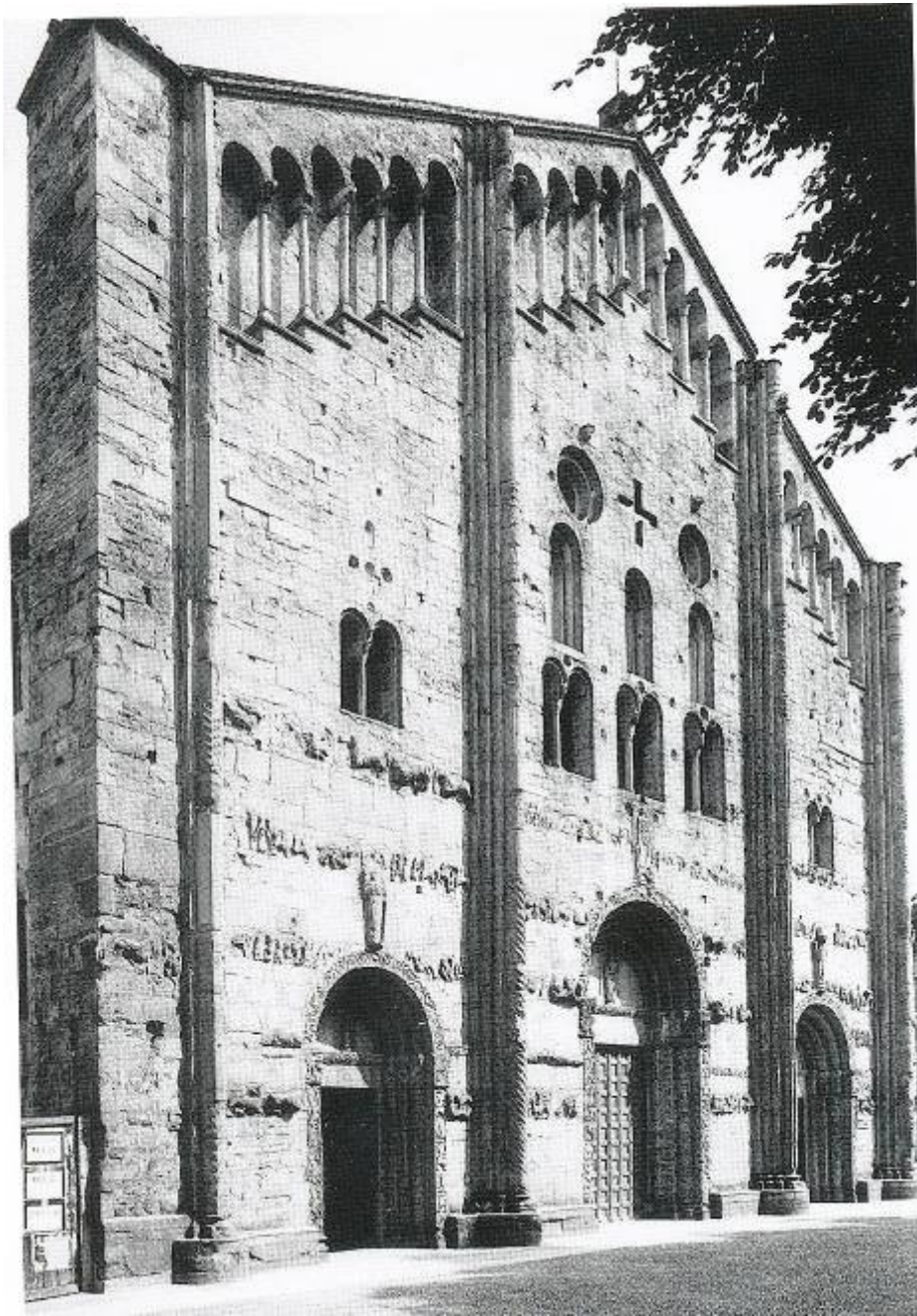
Pomposa, kl. kostel, interiér 9.-11.století

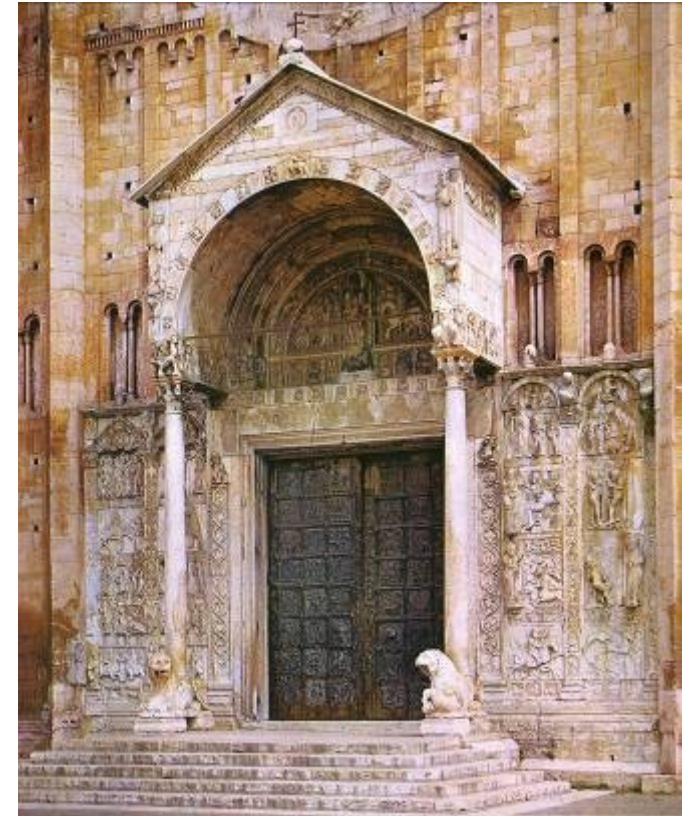
Almeno San Bartolomeo, kostel S.Tomaso, 12. stol

Milán, s. Ambrogio, 9. až 12. stol.

Pavia, San Michele, 1100-1160

Verona, San Zeno Maggiore, 1023-1035

Parma, celkový pohled na dómský okrsek, 1090-1216

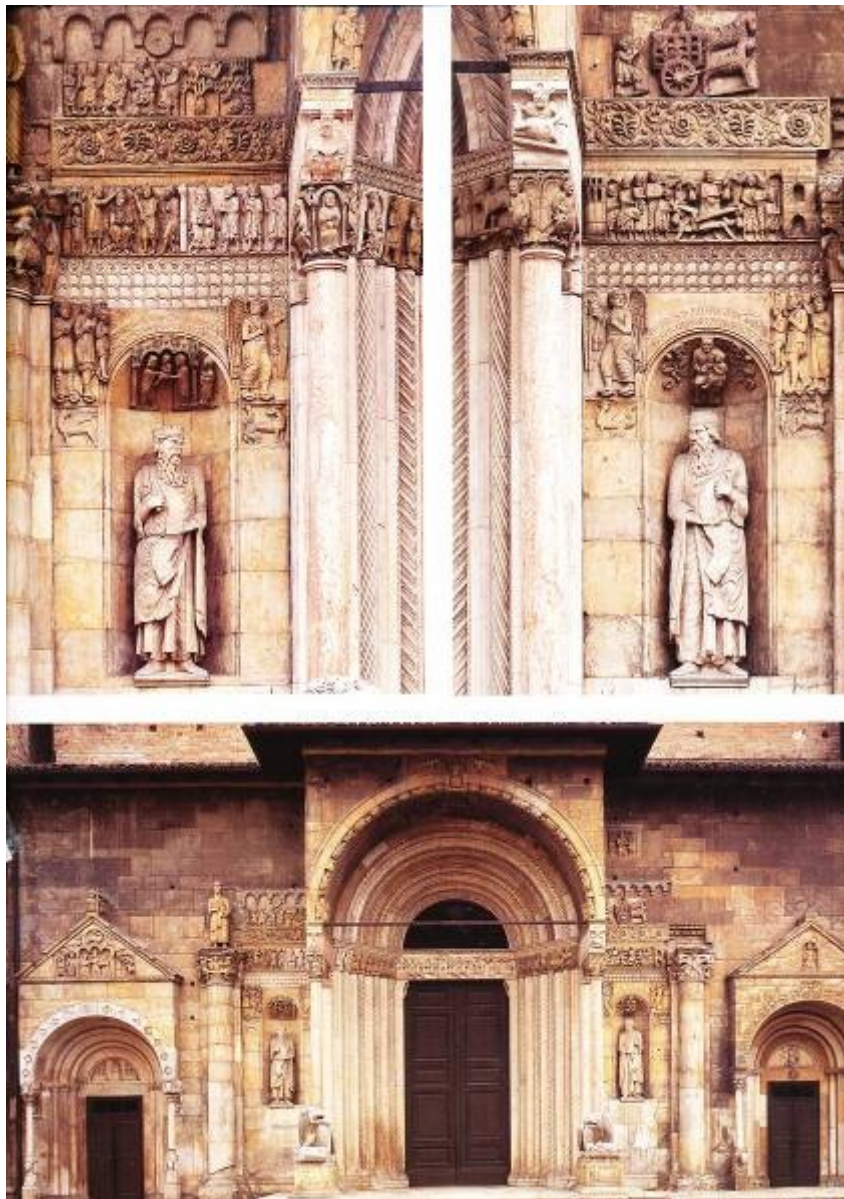

Parma - dóm konec 12. st.

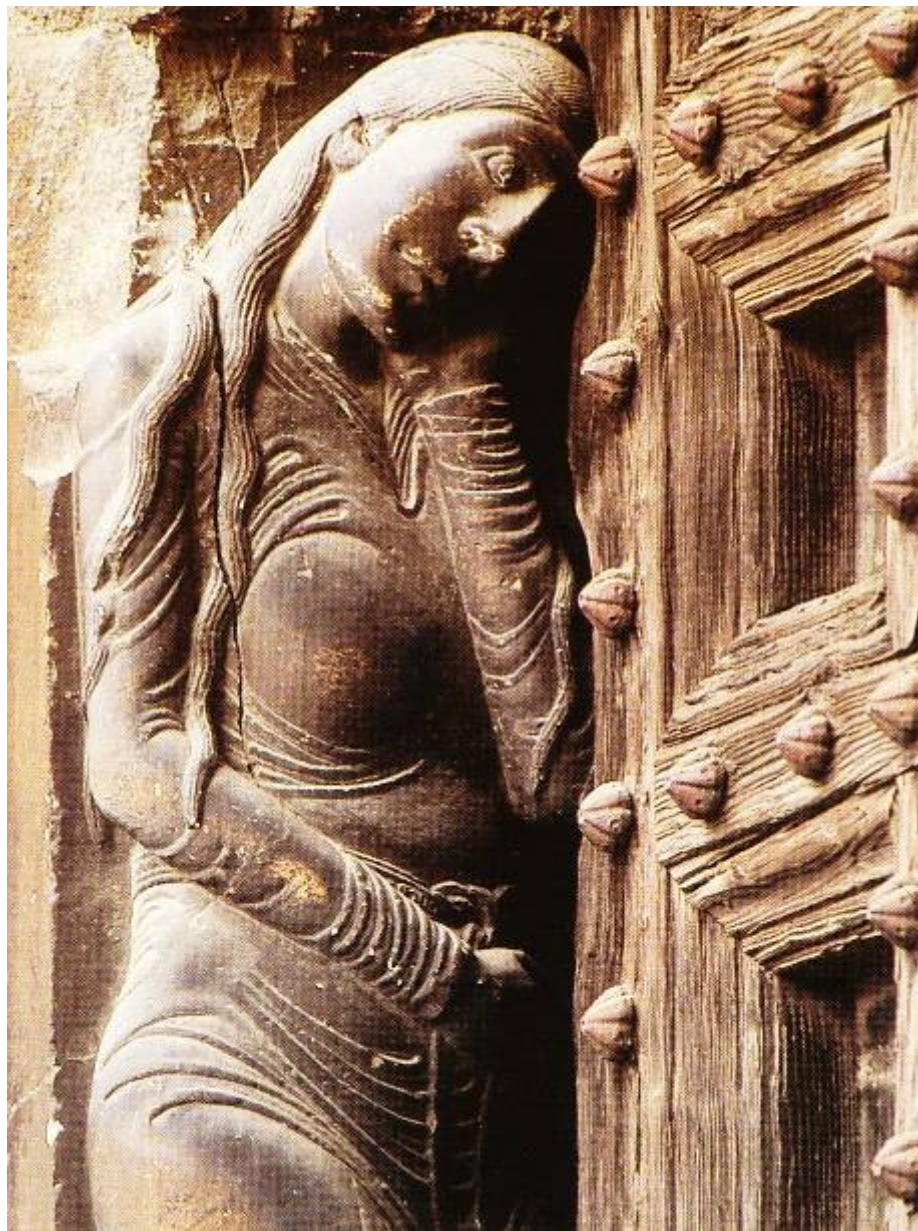
Modena, katedrála, od 1099.

Fidenza, katedrály, detaily záp. průčelí s hl. portálem, konec 12. století

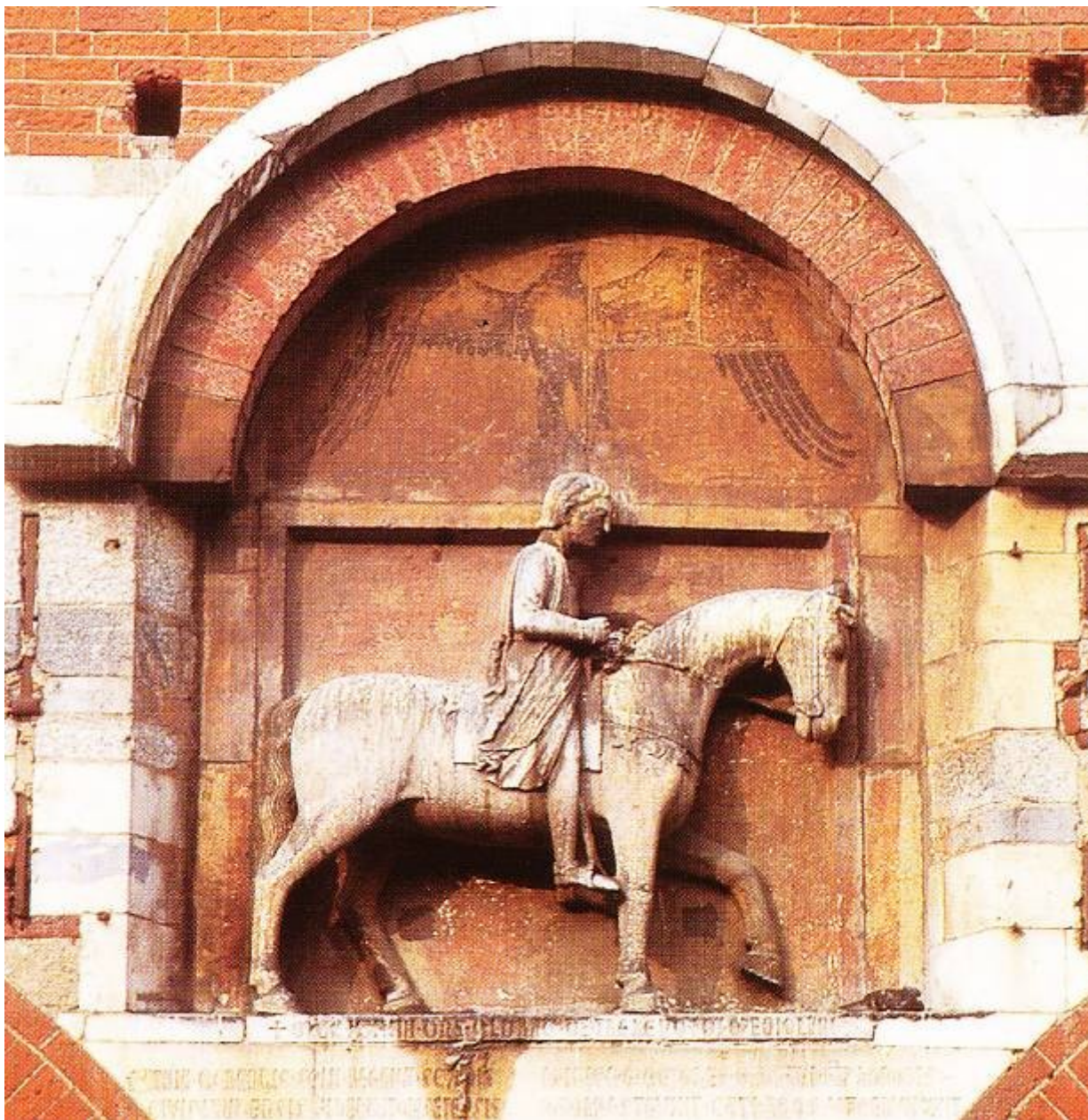
Ferrara, detail portálu dómu, konce 12.stol.

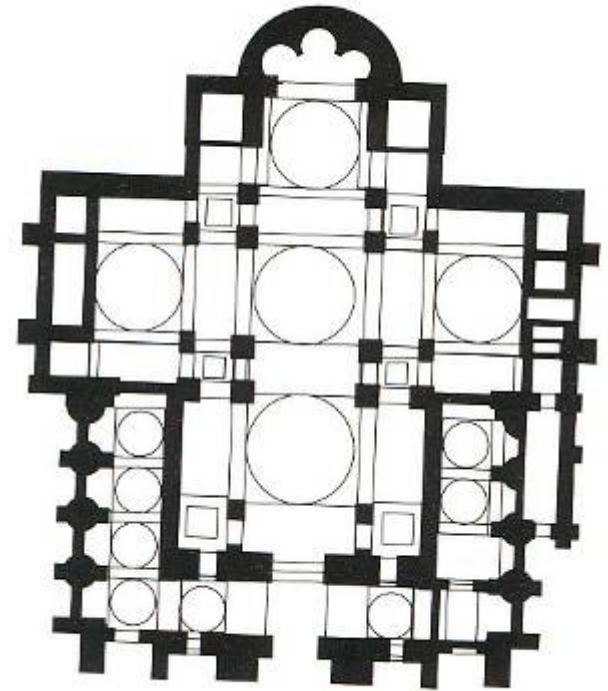
Lodi, katedrála, portál s postavou Evy, posl. čtvrtina 12.stol.

Milán, pal. della Ragione, do 1250

Milán, pal. della Ragione, jezdecká socha, 1233

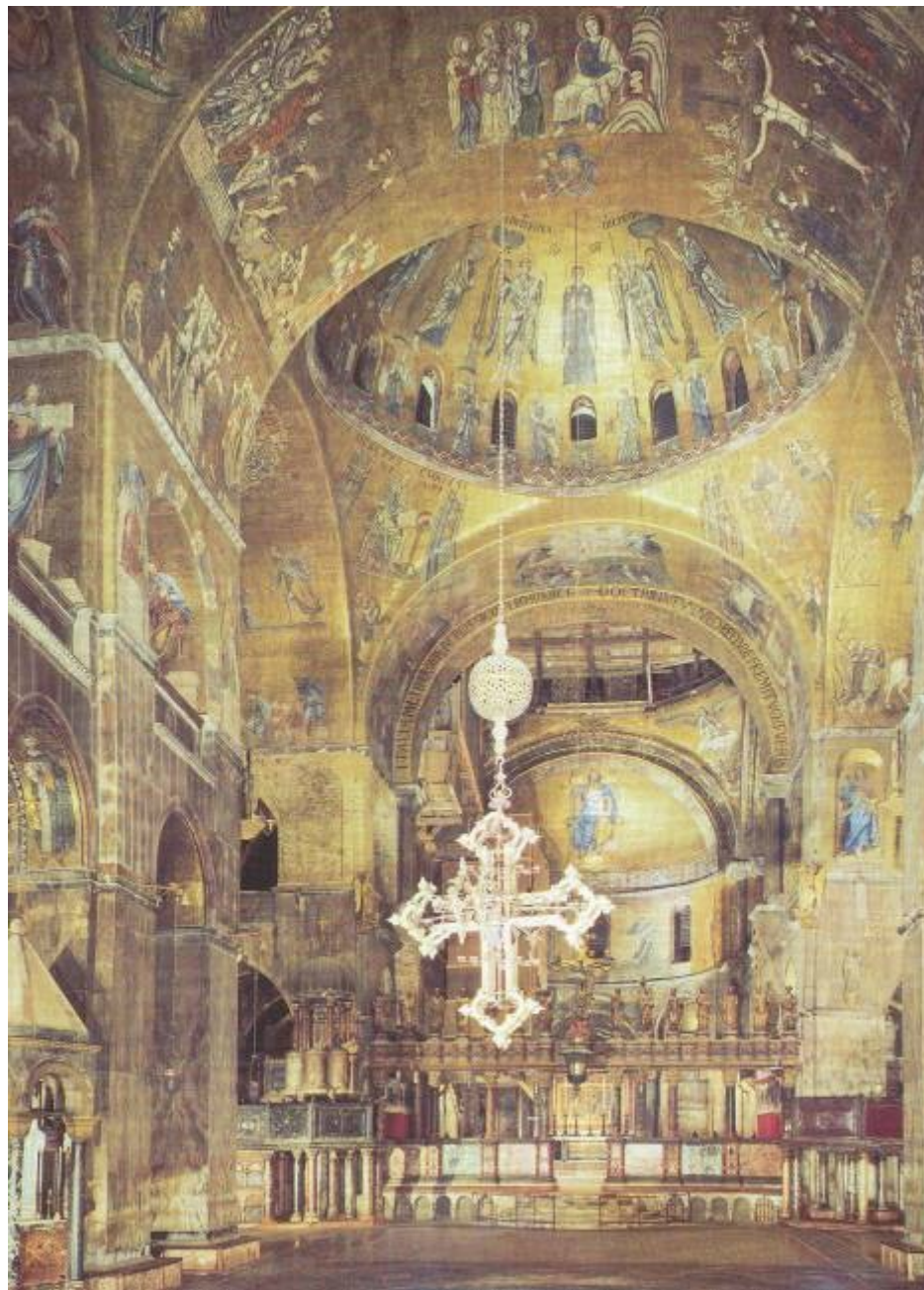

Benátky, chrám sv. Marka,
od r.1063, půdorys a původní exteriér

Benátky, chrám sv. Marka, hl. portál 1204

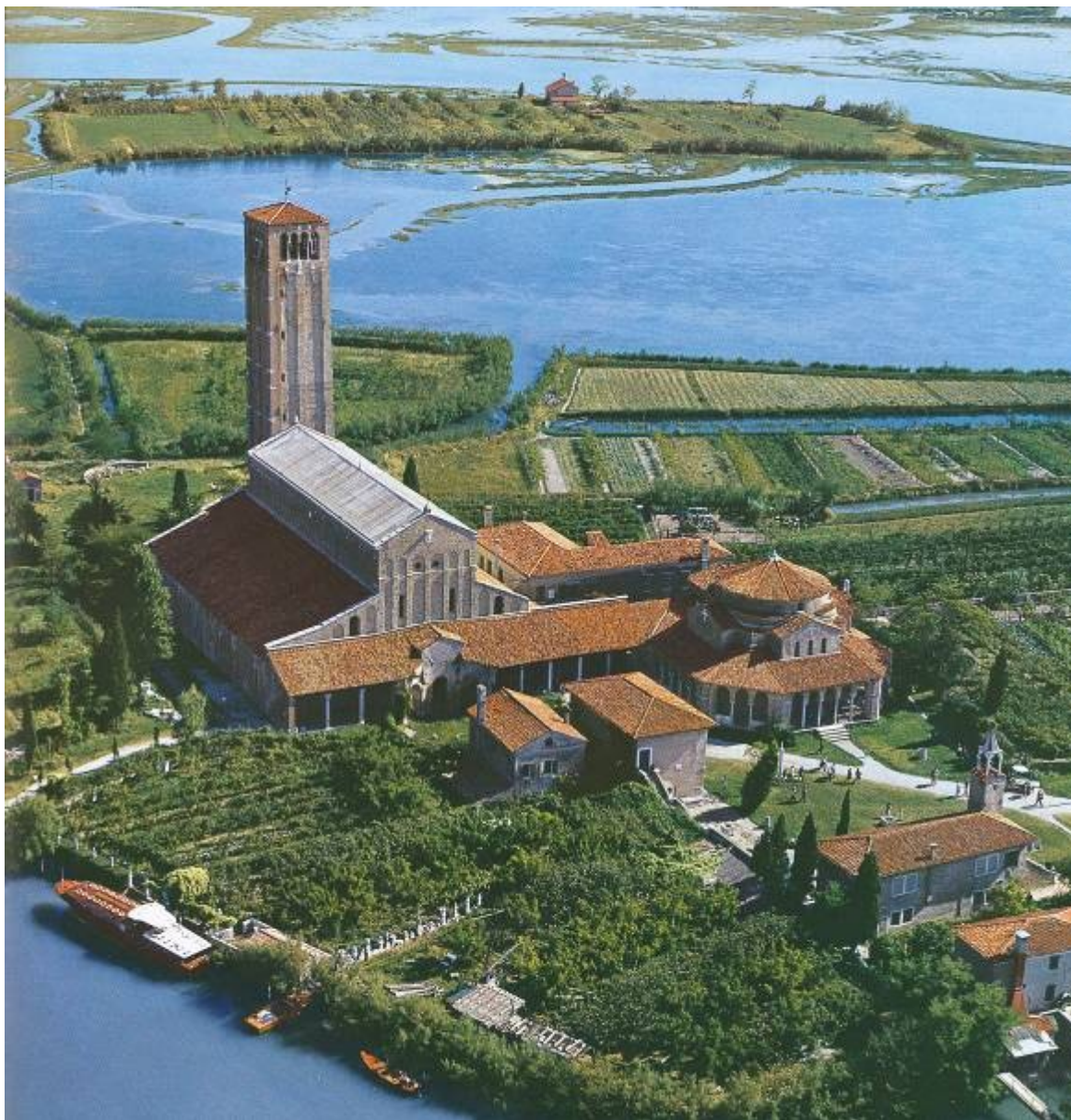
Benátky, chrám sv. Marka, pohled k hl. oltáři, od 1063

Benátky, katedrála sv. marka, dekorace klenby (Genesis), poč. 13. stol

Benátky, pal. Bovolo 13. století

Torcello, klášterní areál od r. 1008

Torcello s. Fosca 11. st

Torcello, S. Fosca 11. st., hlavice vnějšího ochozu

Torcello, Poslední soud na západní stěně klášterního kostela

Torcello, kl. kostel, mosaiková dlažba poč. 13. stol.

Řím, S. Maria in Trastevere, 1148

Florence, San Miniato al Monte, 11.-13. stol.

Florence, baptisterium, 11.-13.stol.

Pisa, katedrála, 1063-1350

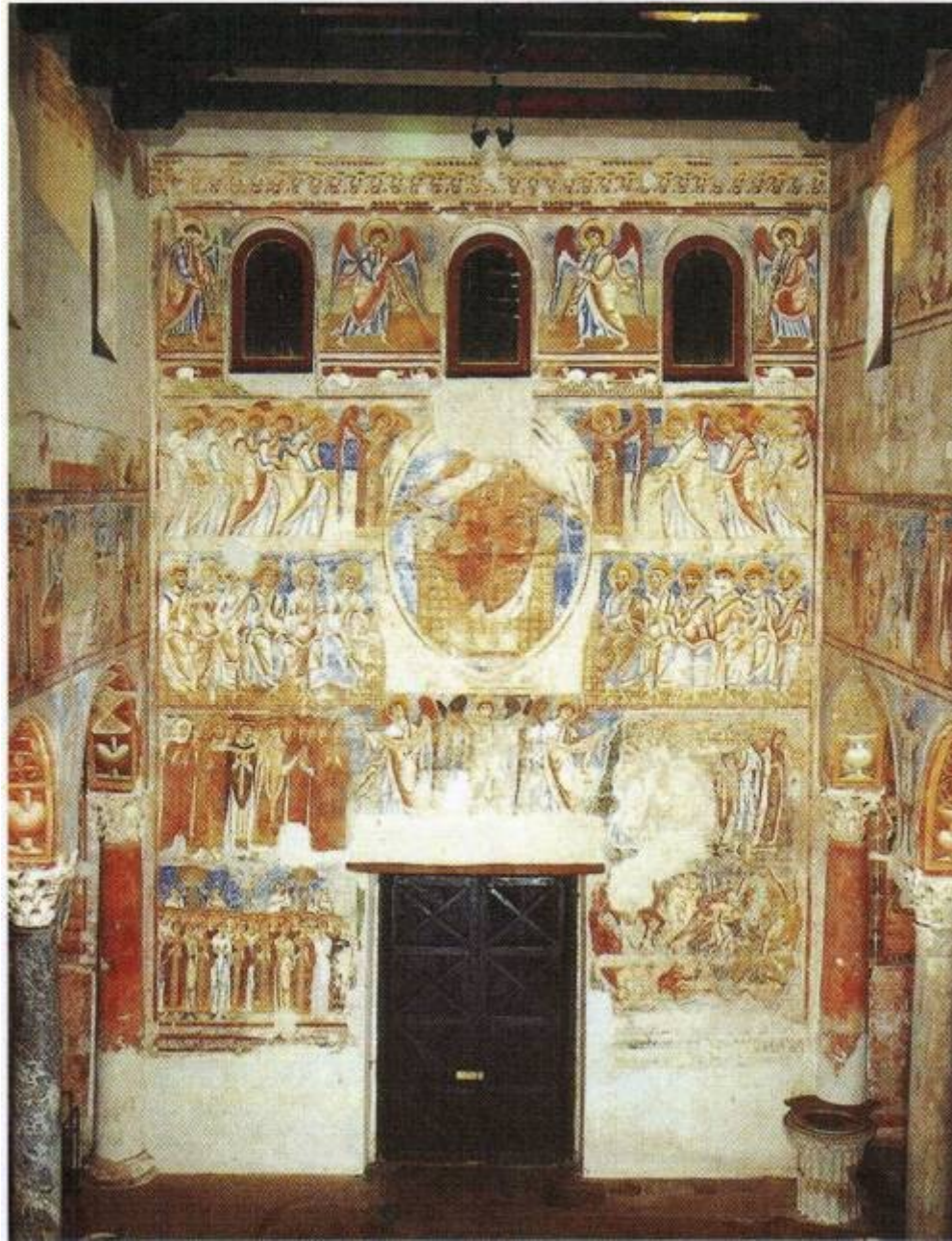
Pisa, katedrála, interiér, 1089-1272

Pisa, baptisterium, 1153-1265

Sant'Angelo in Formis, Poslední soud, kolem 1080

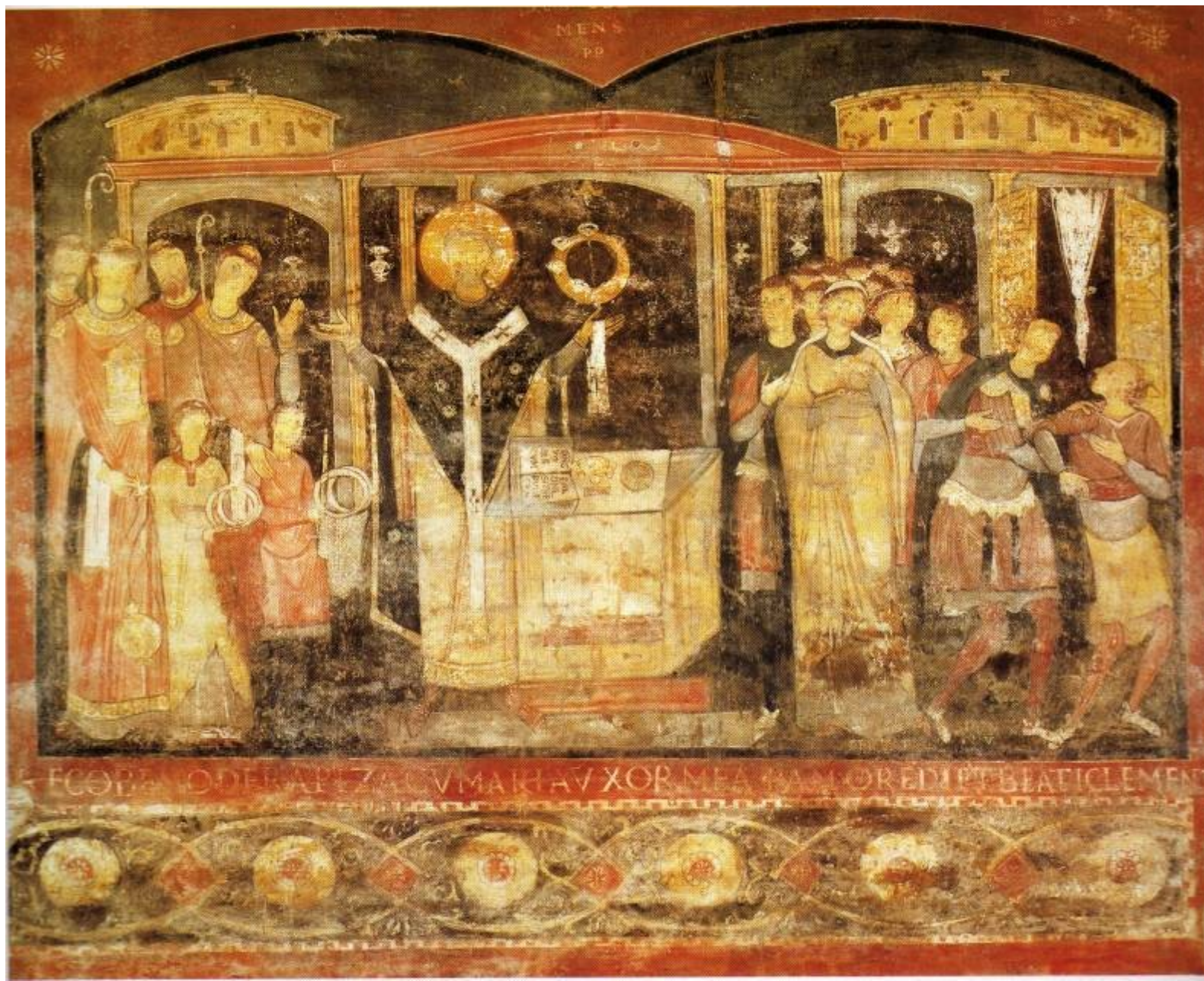

Sant'Angelo in Formis, Poslední večeře, kolem 1080

Řím, San Clemente, dolní kostel, sv. Klement celebruje mši svatou, kolem 1100

Florence, baptisterium, detail mozaiky v kopuli, po 1225

